

STRESZCZENIE

Problematyka podjęta w dysertacji doktorskiej dotyczy ukrytego programu edukacji ekologicznej w gimnazjum. Edukacja ekologiczna nie jest nową ideą w historii pedagogiki. Już wielcy myśliciele i badacze, między innymi Arystoteles, Hohenheim Paracelsus, Jan Amos Komeński, Karol Linneusz, Jan Jakub Rousseau, zgodnie twierdzili, że należy rozbudzać w uczących się zainteresowanie światem przyrodniczym. Początkowo jednakże, edukacja ekologiczna była rozumiana jako ochrona przyrody. Na przełomie XX i XXI wieku ochrona przyrody odeszła w cień na rzecz ochrony środowiska¹.

Na potrzebę upowszechnienia edukacji ekologicznej zaczęto wskazywać szczególnie po 1968 roku. Wtedy to bowiem Sithu U Thant, sekretarz generalny ONZ, w raporcie „Człowiek i jego środowisko”² podał do publicznej wiadomości fakty związane z postępującą degradacją środowiska przyrodniczego. Autorzy raportu uznali, że zniszczenie środowiska przyrodniczego to efekt rewolucji przemysłowej oraz nastawienia gospodarki na masową produkcję, bez uwzględnienia ograniczonych zasobów przyrody. Ta sytuacja doprowadziła do zaburzenia relacji człowiek-środowisko.

W obszarze zagadnień humanistycznych i społecznych, w tym pedagogicznych, od lat sześćdziesiątych XX wieku, pojawia się coraz więcej publikacji, w których autorzy używają na określenie swojego stanowiska przymiotnika „ekologiczny”, ekologię zaś łączy się z przymiotnikiem - pedagogiczna³. Lech Witkowski uważa, że należy bronić kategorii „środowiska” i podejścia ekologicznego w humanistyce⁴. Podobnie uważa Zbigniew Kwieciński postulując, iż „konieczna jest odnowa ekologii pedagogicznej jako ważnej perspektywy badawczej o wielkim znaczeniu praktycznym”⁵.

¹ K. Górka, B. Poskrobko, W. Radecki, *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998, s. 37. Już w 1020 roku Król Polski Bolesław Chrobry wprowadził ochronę bobrów, a w 1423 Władysław Jagiełło wprowadził zakaz wywożenia drewna cisowego z kraju.

² D. Cichy, *Uwarunkowania edukacji dla zrównoważonego rozwoju*, W: *Edukacja środowiskowa wzmocnieniem zrównoważonego rozwoju*, D. Cichy (red.), Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2005, s. 24-25.

³ H. Herman-Krüger, *Wprowadzenie w teorie i metody badawcze nauk o wychowaniu*, tłum. D. Sztobryn, GWP, 2005, s. 116.

⁴ L. Witkowski, *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2014, s. 49.

⁵ Z. Kwieciński, *Ekologia pedagogiczna. Reaktywacja?* W: *Zbigniew Kwieciński Doctor Honoris Causa Universitatis Silesiensis*, K. Krasoń (oprac. naukowe), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 80.

Edukacja ekologiczna w formalnym systemie kształcenia prowadzona jest w szkołach. W szkole podstawowej w ramach przedmiotów: nauczanie zintegrowane i przyroda, w gimnazjum - biologia, chemia, geografia i wiedza o społeczeństwie oraz w szkole ponadgimnazjalnej - przyroda i biologia. Prowadzić ma ona do rozwoju wewnętrznej, proekologicznej postawy, obiektywizującej się w działaniu.

Na jakość i efekty edukacji, w tym również edukacji ekologicznej, wpływa wiele czynników i okoliczności. Jednym z tych czynników może być ukryty program edukacji. Ukryty program oznacza „pozadydaktyczne, lecz wychowawczo ważne konsekwencje uczęszczania do szkoły, które pojawiają się systematycznie, ale nie są zawarte w żadnym zestawie celów i uzasadnieniu działań oświatowych”⁶. Właśnie z tej perspektywy postanowiłam przyrzeć się w mojej dysertacji edukacji ekologicznej, bowiem mimo, iż upłynęło sporo czasu od zaakcentowania potrzeby zmian w zakresie relacji człowiek-środowisko, nadal znaczenie edukacji ekologicznej jest marginalizowane, a świadomość ekologiczna niewystarczająca⁷.

Podstawę teoretyczną rozważań nad edukacją ekologiczną stanowią w mojej pracy pedagogika personalistyczna, pedagogika ekologiczna i konstruktywizm jako teoria uczenia się. Przyjmując takie założenia osoby uczące się traktuję jako podmioty, posiadające moc sprawczą, własne preferencje, świadome odpowiedzialności za swój rozwój, ponadto żyjące w harmonii z przyrodą i działające aktywnie na rzecz środowiska przyrodniczego. Konstruktywizm wyjaśnia uczenie się jako aktywne konstruowanie struktur wiedzy z uwzględnieniem przed-wiedzy i doświadczenia osób uczących się. Dla zrozumienia ukrytego programu istotne są: interakcjonizm symboliczny i teoria krytyczna.

Przedmiotem badań uczyniłam ukryty program edukacji ekologicznej w gimnazjum. Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu miejsca ukrycia programu ulokowałam w trzech obszarach pracy szkoły: pedagogicznym (programy nauczania, podręczniki, rozkłady materiału, dokumenty wewnątrzszkolne, metodyka edukacji ekologicznej, akcje społeczne i święta ekologiczne), społecznym (zachowania uczniów/uczennic, nauczycielki/nauczyciela,

⁶ A. Janowski, *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, WSiP, Warszawa 1998, s. 51.

⁷ Zob. M. Klimski, *Świadomość ekologiczna uczniów Liceum Ogólnokształcącego im. Lajosa Kossutha w Warszawie i Mikołaja Kopernika w gminie Buczkowice*, W: *Edukacja ekologiczna w polskiej szkole*, A. Klimska, M. Klimski (red), „Episteme” 2009, nr 90; T. Burger, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego u progu XXI wieku*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2000; I. Zeber-Dzikowska, *Z badań nad świadomością środowiskowo-ekologiczną uczniów w Świętokrzyskim Parku Narodowym*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa” 2011, nr 3; A. Walosik, *Wiedza i świadomość ekologiczna uczniów gimnazjum a założenia podstawy programowej*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa” 2012, nr 1; D. Cichy, *Szkola wobec wyzwań edukacji biologicznej i środowiskowej w XXI wieku*, ITE w Radomiu, Warszawa 2003.

styl kierowania klasą szkolną) i organizacyjnym (budynek szkoły i sale lekcyjne, otoczenie szkoły, rozkład zajęć oraz tłok).

Celem poznawczym przeprowadzonych badań było rozpoznanie treści ukrytego programu edukacji ekologicznej w gimnazjum we wskazanych obszarach.

Cel teoretyczny stanowiła identyfikacja i usystematyzowanie wiedzy na temat ukrytego programu edukacji ekologicznej.

Celem praktycznym było opracowanie propozycji zmian w zakresie edukacji ekologicznej, prowadzących do ograniczenia negatywnych aspektów ukrytego programu edukacji ekologicznej.

Główny problem badawczy został sformułowany następująco:

- Jaka jest treść ukrytego programu edukacji ekologicznej w gimnazjum?

Problemy szczegółowe wyłoniłam biorąc pod uwagę trzy wymiary pracy szkoły.

- Jaka jest treść ukrytego programu edukacji ekologicznej w obszarze organizacyjnym pracy szkoły?
- Jaka jest treść ukrytego programu edukacji ekologicznej w obszarze pedagogicznym pracy szkoły?
- Jaka jest treść ukrytego programu edukacji ekologicznej w obszarze społecznym pracy szkoły?

Przeprowadzając badania rzeczywistości szkolnej, zastosowałam strategię badań jakościowych. W badaniu zastosowałam, zgodnie z metodami badań zaproponowanymi przez Heinza-Hermann Krügera⁸, metodę obserwacji, metody niereaktywne i metodę wywiadu. Metoda obserwacji pozwoliła mi dostrzec codzienność szkolną oraz reguły i rutynę panującą w szkole. Metoda niereaktywna (analiza dokumentów i fotografii), posłużyła rozpoznaniu ukrytego programu edukacji ekologicznej w podręcznikach i programach, zarządzeniach, ocenianiu, regułach oraz rutynie szkolnej. Przeprowadzenie wywiadu grupowego pozwoliło mi wzbogacić informacje uzyskane z obserwacji na temat codzienności szkolnej, reguł i rutyny oraz oceniania w szkole z ujawnieniem w nich kolejnych miejsc ukrycia programu ukrytego edukacji ekologicznej oraz jego treści.

Jak już wcześniej wspomniałam, celem poznawczym badań było rozpoznanie treści ukrytego programu edukacji ekologicznej. Jednakże, aby mówić o programie ukrytym, należy najpierw poznać treść programu jawnego. W tym celu przeanalizowałam następujące dokumenty globalne: Deklarację z Rio, Agendę 21, Strategię Edukacji dla Zrównoważonego

⁸ H. H. Krüger, *op. cit.*, s. 163-166.

Rozwoju oraz państwowe: Politykę Ekologiczną Państwa, Narodową Strategię Edukacji Ekologicznej, Narodowy Program Edukacji Ekologicznej i podstawę programową kształcenia ogólnego na III poziomie edukacyjnym. Z analizy jednoznacznie wynika, iż niezwykle istotne jest pogłębienie ogólnej świadomości społecznej poprzez edukację, tak aby zaistniało indywidualne poczucie odpowiedzialności za środowisko i większa motywacja do poświęcenia się procesom zrównoważonego rozwoju⁹. W podstawie programowej kształcenia ogólnego, mimo że podkreślono ważność kształcenia w zakresie nauk przyrodniczych, pominięto bezpośrednie zapisy dotyczące zrównoważonego rozwoju oraz ograniczenia konsumpcji.

Omówienie wyników badań dotyczących ukrytego programu edukacji ekologicznej w gimnazjum odniosłam do trzech obszarów: organizacyjnego, pedagogicznego i społecznego pracy szkoły.

W obszarze organizacyjnym pracy szkoły (w związku z istnieniem ukrytego programu) uczeń/uczennica może w efekcie edukacji ekologicznej nauczyć się między innymi nieracjonalnego korzystania z zasobów przyrody, nadmiernego konsumpcjonizmu oraz marnotrawstwa wody, energii i papieru. Uczący się mogą także nie szanować tego, co nie ma wyraźnie określonego właściciela, a także mogą stać się submisywni i bezradni.

W obszarze pedagogicznym pracy szkoły uczeń/uczennica może nauczyć się w efekcie edukacji ekologicznej między innymi, tego że wiedza ekologiczna ma niewielką użyteczność i znaczenie, a działania proekologiczne są drogą. Ponadto, bierności intelektualnej i bierności w innych obszarach, bycia zewnątrzsterownym i posługiwania się stereotypami.

Natomiast w obszarze społecznym pracy szkoły uczeń/uczennica może nauczyć się w efekcie edukacji ekologicznej między innymi, tego że posiadający władzę może wykorzystywać innych oraz że słabszych można sobie podporządkować. Uczący mogą się także przekonać, że nie ma istotnej różnicy między poglądami a wiedzą, a istotą uczenia się jest „zaliczanie” egzaminów.

Realizując cel praktyczny badań, przedstawiłam propozycję zmian w zakresie realizacji edukacji ekologicznej. Formułując propozycje zmian, uwzględniłam elementy koncepcji Szkół Promujących Zdrowie jak i programu Szkoły dla Ekorozwoju, gdyż edukacja ekologiczna jest ściśle powiązana z edukacją prozdrowotną. Podstawą teoretyczną opracowanej przeze mnie propozycji była „mandala zdrowia”, która jest wyrazem holistycznego podejścia do zdrowia. W opracowanej przeze mnie propozycji zmian

⁹ *Dokumenty Końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1998, s. 514.

założyłam, iż wszystkie podmioty tworzące szkołę (uczniowie, uczennice, nauczyciele, nauczycielki, pracownice i pracownicy szkoły, nie będący nauczycielami oraz rodzice) współtworzą ideę eko-szkoły (aktywność) oraz powinni wyrazić chęć (motywacja), aby ich szkoła taką została. Eko-szkoła to placówka działająca na rzecz zdrowia i środowiska w oparciu o spójną politykę ekologiczną i prozdrowotną realizowaną w szkole, współpracująca z Ośrodkami Edukacji Ekologicznej i Przyrodniczej, segregująca śmieci oraz oszczędzająca energię i wodę. W eko-szkole zaproponowałam aby stworzyć uczącym się takie warunki do rozwoju, aby to oni inicjowali działania na rzecz powrotu do równowagi w relacjach człowiek-środowisko. Efektem podejmowanych działań w eko-szkole powinno być stworzenie pozytywnego klimatu w szkole. Jednakże aby taki klimat stworzyć, niezbędna jest świadomość i dostrzeganie istnienia programu ukrytego edukacji ekologicznej przez nauczycieli/nauczycielki oraz próby ograniczenia jego negatywnych aspektów.